

8. BARNIE J. (1974) War in Medieval England Society: Social Values in the Hundred Years War, 1337–99. Ithaca: Cornell University Press.
9. BOULTON D'ARCY J. D. (2003) Review of The Order of the Garter, 1348–1461. In: *Chivalry and Politics in Late Medieval England*, by Hugh Collins. Speculum. 78(1), p. 151–154.
10. BOULTON D'ARCY J. D. (2000) The Knights of the Crown: The Monarchical orders of Knighthood in Later Medieval Europe 1325–1520. Woodbridge: The Boydell Press.
11. COOKE W. G. Boulton D'Arcy J. D. (1999) Sir Gawain and the Green Knight: A Poem for Henry of Grosmont? In: *Medium Aevum*. 68 (1), p. 42–54.
12. COSS P. (1996) The Knight in Medieval England, 1000–1400. Pennsylvania: Combined books.
13. COLLINS H. (2000) The order of the Garter 1348–1461: Chivalry and Politics in Late Medieval English. Oxford: Clarendon Press.
14. HARVEY J. (1976) The Black Prince and his age. Totowa, NJ: Rowman and Littlefield.
15. INGLEDEW F. (2006) Sir Gawain and the Green Knight and the Order of the Garter. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
16. KAEUPER R. (1999) Chivalry and Violence in Medieval Europe. New York: Oxford University Press.
17. LE BEL J. (1904–1905) Chronique de Jean le Bel. Paris: Renouard.
18. MURIMUTH A. (1899) Continuation Chronica. London: Eyre and Spottiswoode.
19. ORMROD M. (2011) Edward III. New Haven: Yale University Press.

20. ORMROD M. (2005) For Arthur and St George: Edward III, Windsor Castle and the Order of Garter. In: N. Saul, ed. *St George's, Windsor, in the Fourteenth Century*. Woodbridge: The Boydell Press, p. 13–35.
21. ORMROD W. M. (1990) The Reign of Edward III: Crown and Political Society in England 1327–1377. London: Yale University Press.
22. SANFORD R. M. (2009) Edward I and the Appropriation of Arthurian Legend. Honours College Capstone Experience. [Online] 260, p. 1–61. Available from: http://digitalcommons.wku.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1264&context=stu_hon_theses
23. SAUL N. (2011) Chivalry in Medieval England. Cambridge: Harvard University Press.
24. SAUL N. (2005) Introduction. In: N. Saul, ed. *St George's, Windsor, in the Fourteenth Century*. Woodbridge: The Boydell Press, p. 1–13.
25. URBACH D. (2010) The Crown and the Garter: the Shared Motto of Sir Gawain and the Green Knight and Edward III's Order of the Garter. Historical Perspectives: Santa Clara University Undergraduate Journal of History. 15 (11), p. 103–122.
26. VALE J. (1999) Arthur in English Society. In: W. R. J. Barron, ed. *The Arthur of the English: The Arthurian Legend and Medieval English Life and Literature*. Cardiff: University of Wales Press, p. 185–196.
27. VALE J. (1982) Edward III and Chivalry. Chivalric Society and Its Context, 1270–1350. Woodbridge: The Boydell Press.
28. VALE J. (2005) Image and Identity in the Prehistory of the Order of the Garter. In: N. Saul, ed. *St George's, Windsor, in the Fourteenth Century*. Woodbridge: The Boydell Press, p. 35–51.

Надійшла до редколегії 27.03.17

R. Kshanovskiy, Ph.D. student
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

THE CREATION OF THE "CULT OF CHIVALRY" BY EDWARD III AS A WAY TO STRENGTHEN THE ENGLISH MONARCHY

The article deals with the process of the centralized creation and promotion of the "cult of chivalry" by Edward III (1327–1377) as a lever in achieving military and political goals. An important aspect of research is the analysis views of British historiography concerning the background, motives and process of institutionalizing the knights of the Garter. Selected controversial issues and gaps in the study of this phenomenon, the elucidation of which will allow to determine the field effects of the "cult of chivalry" at specific milestones of English life, politics, and society. The projects and ideas to promote chivalric ideals in the realm of the Plantagenets and beyond are evaluated. An important subject of the study is the explanation of the paradox of efficiency the "cult of chivalry" in the background of the decline of the feudal knights' armies in England. The author highlighted a set of factors around king Edward III in the context of modeling claims to dominance in Europe through a revaluation of the role of the knightly class as a means of consolidating allies and eliminate enemies in the rear.

Keywords: chivalry, Round Table, Order of the Garter, Edward III, England, Middle Ages.

УДК 930.2:94(477-25) "1905/1914"
<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2017.134.3.10>

О. Левчук, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЕТНОПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ КИЇВСЬКОГО ПОВСЯКДЕННЯ 1905–1914 РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЦЕВИХ ГАЗЕТ)

Проаналізовано інформаційні можливості київських газет 1905–1914 рр. у вивченні правового становища міщан різних національностей. Окреслено вплив ідейного спрямування газетної періодики та світоглядних орієнтирів видавців на змістове наповнення друкованих органів. На прикладі окремих публікацій показано значущість преси як історичного джерела для реконструкції політичної та громадської активності найчисельніших етнічних груп, висвітлення складнощів соціальної адаптації в умовах міжнаціонального протистояння та співпраці на побутовому й адміністративному рівнях.

Здійснено спробу відтворення тих складнощів, з якими зіштовхується дослідник при роботі з газетною інформацією, зумовлених певною суб'єктивністю змісту, проблемами правильної вибірки та своїм ідеологічним підґрунтям. Доведено, що як дзеркало не лише національної політики адміністрації міста, а й відображення основних тенденцій політичного життя різних етнічних груп, їх ідеологічних орієнтирів, життєвих пріоритетів, моральних норм та міжособистісних взаємин, газети Києва посідають провідне місце у вивченні етноправових особливостей життя міського соціуму.

Ключові слова: етнічна група, правовий статус, повсякдення, газети Києва, історичне джерело, публікація.

На початку ХХ ст. образ українського міста змінюється до невпізнання. Індустріалізація промислових об'єктів, розвиток інфраструктури та засобів комунікації відчутно позначилися на повсякденні міського населення. В умовах глибоких соціально-економічних і політичних змін в імперії, роль Києва, як адміністративного, економічного і духовного центру зростала. Розлога мережа транспортного сполучення, нові робочі місця та сплеск політичної активності, зумовлений революційним підйомом 1905–1907 рр., призвели до створення нової етнічної структури населення міста, яка характеризувалася різноманітністю та строкатістю представництва національних меншин. Разом з тим, прослідковується фор-

мування нового типу міського жителя – людини з певним життєвим укладом та психологією, яка відносить себе не стільки до етнічної, як до соціальної і професійної груп, що суттєво ускладнює дослідження проблеми.

Поряд з архівними документами, мемуарами, художньою літературою та епістолярною спадщиною, важливе місце у структурі загального джерельного комплексу при вивченні особливостей повсякденного життя окремих етнічних груп займає газетна періодика Києва того часу, що відтворює не лише національну політику адміністрації у місті, а й основні тенденції політичного життя різних етнічних груп, їх ідеологічні орієнтири, життєві пріоритети та моральні норми, міжособистісні

взаємини тощо. Разом з усім вищеперерахованим, аналіз статей, заміток, повідомлень і хроніки, розміщених на сторінках місцевої преси, дозволяють простежити і динаміку змін у формуванні етнічного складу громадських, політичних, промислових, благодійних та культурно-освітніх організацій Києва початку ХХ ст.

Звертаючись до новітньої історіографії, варто зауважити про таке: в останні десятиріччя дослідження життя представників різних етносів на території України значно активізувалися. Новий погляд на цю проблему демонструють Н. Щербак, О. Рафальський, О. Калакура, Н. Меїр та ін. Окремі роботи присвячені аналізу періодичної преси як джерела вивчення національного питання (Т. Антонченко, Р. Загоруйко). Головна увага дослідників зосереджується на офіційній політиці адміністрації щодо різних національностей і стоїть переважно прогресивної, політично активної частини суспільства. Проблема ж правового та соціального статусу етнічних груп на побутовому рівні дослідники увагою обходять. Разом з тим, наукові розвідки мають, зазвичай, регіональний характер і досить рідко обмежуються конкретним населеним пунктом.

З огляду на це мета статті полягає у визначенні джерельного потенціалу газетної періодики Києва 1905–1914 рр. щодо висвітлення основних виявів і тенденцій політичного життя різних етнічних груп міста, їх соціального та правового статусу.

Загалом упродовж 1905–1914 рр. в Києві видавали понад 130 газетних видань (не враховуючи бюлетені, бібліографічні листки, телеграми та видання метеорологічного змісту), що виходили в місті чотирма мовами (російською (переважна більшість), українською ("Громадська думка" (1905–1906, з вересня 1906 "Рада"), "Слово" (1907–1909), "Село" (1909–1911), "Засів" (1911–1912), "Маяк" (1912–1914), "Світова зірниця" (1912–1917) – усього сім найменувань), польською "Głos Kijowski" (1906), "Dziennik Kijowski" (1906–1918), "Lud bozi" (1907–1911), "Goniec Kijowski" (1909–1915) та чеською ("Czechoslovan" (1912–1918)), і зберігаються нині майже у 20 бібліотеках України та зарубіжжя [30]. Газети були виразником як реакційно-монархічної частини міської громади ("Киевлянин", "Двуглавый орел"), так і ліберальних кіл ("Киевские новости", "Киевский голос"). Характерною для досліджуваного періоду є поява національної преси: української, польської, чеської (перерахована вище), що стала виразником інтересів різних етнічних груп Києва та губернії.

На читачку аудиторію міста спрямовувалася преса неоднорідного змісту, з різним ідеологічним та політичним підґрунтям. Проголошення свободи слова та ліквідація попередньої цензури на хвилі революції 1905–1907 рр. сприяли тому, що сторінки газетних видань стають ареною боротьби різних ідей, поглядів і політичних напрямів. Як зазначила у своєму дослідженні Н. Щербак, у той час "преса була носієм інформації, відображала інтереси різних партій, соціальних груп, класів, формувала громадську думку в певному напрямі" [32, с. 76].

Соціально-економічні та політичні трансформації кінця ХІХ – початку ХХ ст. призвели до суттєвого збільшення населення Києва. За переписом 1897 р. в місті проживало 247,23 тис. осіб, серед яких росіяни становили 54,02 % (134,278 тис.), українці – 22,23 % (55,064 тис.), 12,08 % від загальної кількості мешканців припадало на євреїв (29,937 тис.) і 6,6 % становили поляки (16,379 тис.) [7]. Зовсім незначний відсоток припадав на інші національності: чехів, німців, білорусів.

Демографічні процеси передвоєнного міста відзначалися різноманітністю спонукальних факторів і значно вплинули на етнічний склад населення Києва. Згідно зі

статистичними даними, що подавалися на сторінках провідних газетних видань міста ("Киевлянина", "Киевской мысли", "Киева", "Киевских новостей" та ін.) упродовж усього досліджуваного періоду, можна прослідкувати постійний приріст міського населення. За даними газети "Киев", станом на 1 січня 1909 р. останнє збільшилося майже вдвічі, порівняно з переписом 1897 р., і становило 459,904 тис. осіб [5]. Для цього періоду характерним є зростання відсотка українського населення за рахунок припливу вихідців із села та тих, хто раніше ідентифікував себе росіянами. Прийнятий 17 квітня 1905 р. закон "Про зміцнення початків віротерпимості" проголосив свободу віросповідання, а два тижні потому нове ліберальне законодавство дозволило викладання польською мовою в навчальних закладах краю, що суттєво збільшило відсоток поляків-католиків у місті. Станом на 1909 р. останніх нараховувалося 10,44 % (48,019 тис.) [5]. Антисемітські настрої в місті, підбурені чорною сотнею, єврейські погроми, обмеження щодо поселення та торгівлі в Києві змусили представників іудейського віросповідання до еміграції. Саме тому частка євреїв у місті постійно зменшувалася. Київська преса того часу подає чисельні відомості про виїзд цілих сімей, і навіть родин. З 1897 р. по 1909 рр. відсоток іудеїв зменшився на 2,16 %, а сумнозвісна "справа Бейліса" та наближення Першої світової війни лише збільшили цю цифру.

Відсоток росіян у Києві продовжував суттєво переважати. Це були, переважно, політична еліта міста, адміністративні службовці, чиновники та робітники важкої промисловості. Матеріали газет "Киевлянин" та "Последние новости" засвідчують, що Петербург був зацікавлений у подальшому зросійщенні міста за рахунок поповнення приїжджими з російських терен міської адміністрації, а також фабрик і заводів. Коли, внаслідок революційних подій 1905–1907 рр., вплив ліберальних кіл у Києві почав зростати, то на арену історії вийшли чорносотенні організації, щедро спонсоровані імперським центром.

Газетна періодика Києва, поряд із відображенням постійно зростаючої кількості адміністративних посад, чітко окреслює невідповідність представництва національних меншин у міському управлінні щодо загального відсоткового складу населення губерньського центру. У 1913 р. Київською міською управою, за пропозицією губернатора, були зібрані свідчення про кількість службовців місцевої адміністрації і про їхній національний склад. Із цих даних, опублікованих у № 277 газети "Киевлянин" за 8 жовтня 1913 р., видно, що на 1 січня 1906 р. загальна кількість службовців досягла 610 осіб, у 1910 р. їх було вже 1,013 осіб, а на 11 липня поточного року – 1,267 осіб, тобто більше ніж у два рази, порівняно з 1906 р. За національностями державні службовці розділилися так: росіян – 1,197 осіб, поляків – 50 осіб, німців – 11 осіб (загальна частка останніх в місті не досягала навіть 1 %), євреїв – 5 осіб, литовців – 2 особи, караїмів – 2 особи [13]. Варто зауважити, що відповідно до своїх ідеологічних та політичних переконань, редакція "Киевлянина" не виокремлювала українців, а відносила їх до росіян. Зважаючи на це, у вивченні цього питання даних газетних матеріалів недостатньо, щоб підрахувати частку вихідців українського походження у міському правлінні (адміністративна посада вимагала знання російської мови, а визнання чиновником "мазепинського походження" було небезпечним навіть у період революції). Основна маса з них була давно зросійщеною, інша ж просто не афішувала почуття другої національної приналежності. До дослідження цього питання потрібно залучати джерела особового походження: мемуари, спогади та листування.

Повертаючись до аналізу соціально-правового аспекту повсякденного життя окремих етнічних груп Києва, відображеного на сторінках київської періодичної преси, варто почати з українців, які, будучи корінним населенням і прикладаючи максимум сил до відродження культурно-освітньої самобутності, так і не відчували себе в той час господарями на власній землі: як свідчать київські газети, ключові адміністративні посади займали вихідці з російського середовища, ними ж були переповнені фабрики та заводи (українське селянство не поспішало покидати землю, і відправлялося в місто, головним чином, на сезонні роботи, про що свідчить переповненість приміського транспорту в період сезонних робіт, розширення графіку руху поїздів у той час та насиченість газетних оголошень підзаголовками "Шукаю кімнату на сезон"). Великих шансів у торгівлі для українців також не було – остання перебувала в руках іноземців та євреїв. Попри всі заборони і переслідування приватна медицина теж контролювалася євреями. Один із дописувачів газети "Киевские отклики" приводить статистику, відповідно до якої із 16 рекламних оголошень, розміщених на першій сторінці видання лікарями, 10 належали євреям [23], і це в той час, коли населення іудейського віросповідання ще не до кінця оговталася від масштабного погрому осені 1905 р.

Усе ж, попри нерівномірну боротьбу, із приходом революції українська присутність у Києві почала відчуватися більше. У цей час помітно активізувалася українська інтелігенція, почала виходити україномовна преса, невід'ємною частиною культурного життя Києва стає український театр.

Газетні рядки несуть численну інформацію про виникнення та діяльність таких громадсько-політичних і культурно-освітніх організацій українства, як: Український політичний клуб, київська "Просвіта", Всеукраїнська учительська спілка тощо. Головним носієм відомостей про діяльність цих осередків (особливо "Просвіти") стала заснована в кінці 1905 р. перша щоденна україномовна газета "Громадська думка" (згодом "Рада"). Уже з перших днів існування друкованого органу його кореспонденти починають висвітлювати досягнення українства у справах друку, адміністративні зрушення щодо заборони української мови в школах та вищих навчальних закладах. У низці статей і заміток кореспонденти газети розвинули тему "Просвіти": у № 132 "Громадської думки" було опубліковано інформаційний лист "Просвіта" в Києві" (висвітлено основні організаційні моменти її становлення) [2], згодом, у № 146 надруковано замітку "Перші загальні збори київської "Просвіти" [3]. Тенденцію щодо постійного інформування читачів про роботу організації продовжили і такі україномовні видання як "Рада", "Маяк", "Засів".

Однак тривала заборона початкової освіти рідною мовою взяла своє: сільські околиці, за винятком кількох осіб, читати українською не вміли, а великі міста були надто зросійщеними. Київ також був не винятком. У той час, як ліберальна російськомовна газета "Киевская мысль" у 1907 р. виходила накладом у 28 тис. примірників, а валовий річний дохід лише від факту продажу газети становив 308 тис. руб. [1, с. 16], "Рада" ледь набирала 2–3 тис. передплатників і працювала за кошт українських ентузіастів. Аналізуючи у своїх "Спогадах..." причини непопулярності українських газет, Є. Чикаленко, поряд з урядовими заборонами передплачувати видання, називає ще й той факт, що "навіть інтелігенція до кінця не розуміла української мови" [31, с. 467], а газета "взяла тон занадто ворожий до всіх заможних... і ставилася прихильно тільки до робітництва та до селянства, а вони нічого не знали про газету, бо або неграмотні, або

так малограмотні, що не вчитують газети" [31, с. 468]. Газета "Маяк" теж закликала читачів до передплати і зазначала, що доля видання в їхніх руках [29].

На відміну від українських газет, російськомовна преса Києва практично не згадувала про український культурно-освітній рух, або ж свідомо обходила його увагою. За винятком окремих видань ліберального спрямування (газет "Киевская мысль", "Киевское слово", "Киевская жизнь") та реакційного "Киевлянина", українське питання порушували лише у хроніці, де стисло викладали факти арештів й обшуків активістів, закриття українських видавництв, книгарень, накладення штрафів на редакторів тощо.

Особливо гостро на вияви будь-якого українського руху реагувала редакція реакційно-монархічної газети "Киевлянин", яка впродовж усього періоду була опорою самодержавства та ворогом усього, що могло похитнути монархію. За версією видання, українство, як протипага місцевим москвофілам, щедро фінансувалося австрійцями і поляками, адже відродження української народності є не що інше, як польська інтрига... є лише невеликий гурток зло налаштованих проти свого краю людей, які чомусь хочуть прислужитися полякам [12]. Кореспонденти "Киевлянина" головну мету вбачали у відмежуванні громадсько-політичних активістів від мас. Із цією метою було видано цілу серію статей і заміток, які пропагували вищезазначену тезу. У № 134 газети за 15 травня 1908 р. зазначається, що "співвідносити український рух з усім малоросійським народом – велика помилка... малоросійський народ тут ні до чого... прапор "самостійної" України піднятий і підтримується жалюгідною купкою відщепенців та честолюбців" [10]. Продовжуючи дискусію у наступних номерах видання, з метою дезорієнтувати і розпорошити українців на хвилі національно-культурного підйому, висувається така теза: "...малороси абсолютно не розуміють вигаданої п. Грушевським "української мови"... за таких обставин залишається одне: захопити у свої руки школу та за допомогою школи відучити малоросів від російської мови..." [11].

Маючи рацію щодо існуючих проблем у володінні українцями своєю мовою, "Киевлянин" замовчував і перекирчував зовсім інші істини, які впливають після аналізу повного комплексу київських газет. Публікації матеріалів ліберально-демократичними виданнями, навіть російськомовними, підтверджують той факт, що незнання мови не дорівнювало відсутності почуття приналежності до українського народу та відвернення від національної культури. Рядками київської преси проходять нотки української згуртованості. Окрім статей, заміток та інших великих за обсягом друкованих матеріалів, україномовні газети публікують на своїх сторінках рекламні оголошення, у яких прослідковується ідеологічне навантаження "свій – чужий". Прикладом може служити реклама послуг фотографа Ф. Рабинчука, вміщена в № 26 газети "Маяк" за 11 липня 1913 р., де лунали заклики: "Українці! Свій до свого! Пропонує шановним землякам по недорогій ціні..." [29].

Ще одним доказом того, що українською ідеєю перейнялася не лише освічена київська інтелігенція, а й широкі народні маси, служать відомості періодичної преси про збір коштів на пам'ятник Т. Шевченку в Києві. Попри всі адміністративні заборони, збір коштів продовжувався. Газетна хроніка рясніє повідомленнями про київські мистецькі виставки, театральні і циркові заходи, організовані для збору засобів на будівництво монумента. І як зазначає кореспондент "Маяка", до січня 1912 р. часто траплялися випадки, що провінційною адміністрацією заборонялося збирати пожертви, або ж не дозволялося ставити вистави і проводити вечори,

прибуток із яких призначався на пам'ятник Кобзареві, але "не зважаючи на всілякі перешкоди і заборони, гроші надходили і надходять звідусіль з тих невеликих жертв, що дарує переважно біднота, уже склалася чимала сума близько 120 тис. рублів" [28].

Не залишила поза своєю увагою газета "Киевлянин" й українського міського театру, який продовжував збирати дедалі більше глядачів. "Усе безталанно, до крайнощів не інтелігентно... повний балаган... тут ви не побачите смаку, почуття міри, витонченості... це просто тортури... все на малоросійській сцені по-дитячому первісно..." [9], – пише газета влітку 1907 р. Однак аналіз періодичності вистав української трупи та змісту її репертуару, уміщених у театральних афішах на перших сторінках популярних київських газет ("Киевская мысль", "Киевские вести", "Киев") у наступні роки, дозволяє припустити, що подібного роду антиреклама не мала жодного впливу на відвідуваність українського театру, а останній любив не лише кияни, яким була рідною українська культура, а й значний відсоток аполітичних глядачів, серед яких були росіяни та євреї.

Як свідчить київська періодична преса, у повсякденному житті, особливо на побутовому рівні, права українського населення міста, окрім вживання рідної мови, утисків не зазнавали. Сповідуючи православ'я, вони не потрапили в категорію "іновірців" (куди місцева адміністрація відносила навіть поляків-католиків), на відміну від єврейської національної меншини, українці могли вільно селитися у будь-якому районі міста (якщо не брати до уваги матеріальні можливості). Час від часу поліцією проводилися обшуки тих квартир, власники або квартиранаймачі яких підозрювалися у надмірній політичній активності та "мазепинстві" [15], але такого роду практика застосовувалася в той час у місті до всіх "неблагонадійних", незалежно від національності та соціального стану.

Публікації київських газет того часу засвідчують, що взаємодія українців з іншими етнічними групами міста відбувалася як на адміністративному і політично-ідейному рівнях, так й у сфері повсякденного спілкування. Якщо у першому випадку доводилося зіштовхнутися з певними складнощами у вигляді адміністративних обмежень та заборон, то на рівні повсякденного життя широких мас жодних проблем не виникало. Київ напередодні Першої світової війни залишався переважно російськомовним містом.

Польський елемент у Києві суттєво скоротився після повстання 1863–1864 рр. і напередодні революції становив менше 7 %, але сюди, зазвичай, входили люди, які відігравали важливу роль у промисловості й інженерній справі міста.

Ліберальне законодавство активізувало польську національну меншину. Газети міста фіксують виникнення та діяльність тут Київського польського товариства шанувальників мистецтва, Кола польських літераторів та журналістів, польської театральної трупи. Діяли також багаточисленні польські добродійні установи, серед яких особливо виділяється Київське римокатолицьке добродійне товариство, яке утримувало дві лікарні, дім праці, бюро працевлаштування, три дитячі притулки, притулок для людей похилого віку, соціальні їдальні, а також забезпечувало лікарською та гуманітарною допомогою убогих.

Поляки Києва видавали чотири газети: "Glos Kijowski" (1906), "Dziennik Kijowski" (1906–1918), "Lud bozi" (1907–1911) та "Goniec Kijowski" (1909–1915) [30], де окрім новин із міського життя, рекламних оголошень та інформації про театральне життя Києва, закликали представників свого етносу гуртуватися в лоні католицької церкви та боротися за відновлення польської державності в кордонах 1772 р.

Газетні рядки відображають певну неоднорідність у зміні демографічних показників серед польської національної меншини Києва: з одного боку загальноімперський закон "Про надання особам польського походження права придбання земельних володінь тих поселеннях Західного краю, у яких таке право надано євреям" від 11 квітня 1906 р. зумовив відплив заможних міщан у тиху сільську місцевість, частина колишніх поміщиків з охотою повертала колишні маєтки. З іншого ж боку, прийнятий 17 квітня 1905 р. закон "Про закріплення початків віротерпимості" посилив католицьку пропаганду серед міщан, чому не завадили навіть репресивні заходи та залякування ксьондзів. Традиційними для газет того часу є хронікальні замітки і повідомлення під назвами "Замах на життя католицького єпископа", "Велика крадіжка в костьолі" тощо. Незважаючи на подібні заходи, питома вага католиків міста зростала і станом на січень 1909 р. становила понад 10 %, що майже на 4 % перевищило кількість останніх за переписом 1897 р. Зважаючи на це, зрозумілим стає прагнення Петербургу та місцевої адміністрації дискредитувати духовних наставників в очах поляків. У газетах починають з'являтися анекдоти про ксьондзів, у вільному для користування доступі перебуває художньо-пропагандистська література, заборонена католицькою церквою Європи. Яскравим прикладом попередньої тези може служити рекламне оголошення, уміщене в № 6403 газети "Киевское слово" за 7 листопада 1905 р., де пропонуються "книги, заборонені в католицьких країнах: 1) "Дівчата і їх "просвітителі": передсмертні викриття і факти із життя безшлюбних (неодружених) ксьондзів", ціна 1 руб., з наложеним платежем 1 руб. 25 коп. та 2) "Жінка і "безшлюбні" ксьондзи. Відношення жінки до ксьондза" за ціною 1 руб., з пересилкою 1 руб. 35 коп." [27]. Найімовірніше, ставку робили на любов до "скандалу" та соціально-побутового жанру, який був характерним для нової міської культури, що мала б "проковтнути" ідеологічний підтекст "бульварної літератури".

Це спрацювало мало. Католицька церква стала тим містком, який продовжував гуртувати навколо себе поляків Києва навіть тоді, коли імперією після 1907 р. прокотилася хвиля реакції. Ревне ставлення київського поляка до своєї релігії показує і той факт, що станом на 5 лютого 1906 р. останні зібрали на спорудження в Києві нового костьолу (за проектом В. Городецького, названого на честь імператора Миколаївським), збір коштів на який влада дозволила тільки в середині 1905 р., суму в 359,914 руб. 27 коп. [24], яка на той час була доволі значущою. Святиня і нині прикрашає околиці міста (вул. Велика Васильківська, 75), залишаючись символом єднання католиків сучасного Києва.

Подajući в тій чи іншій формі опис політичних утисків та адміністративних заборон, з якими впродовж 1905–1914 рр. зіштовхувалася в повсякденному житті польська меншина Києва: професійні обмеження (заборона працювати на залізниці, університетські квоти), мовні та релігійні утиски тощо, газети міста не фіксують протистояння поляків з іншими етнічними групами Києва на побутовому рівні. Їхня частка в адміністративному апараті та економічному секторі не була настільки вагомою, щоб породити ненависть серед представників інших національностей. Стереотип польського гнобителя, який усе ще зберігався у свідомості українського селянина і часто супроводжувалося нищенням майна та підпалами польських володінь навіть неподалік Києва [8, 16], знайшов заміну в міському середовищі в образі "хитрого єврея", з яким пов'язували торгові махінації, фінансову наживу та поширення пияцтва. Іноді газетним рядком проходять відомості про зумисні підпали київських дрібних підприємств та заворушення робітників на фабриках, власниками або ж співвласниками яких

були поляки. Однак, якщо взяти до уваги той факт, що їм знайшлося місце і по той бік конфліктуючих угруповань (представники польської національної меншини завжди знаходили місце і серед страйкуючих робітників), то напрошується висновок про те, що ці періодичні протистояння мали, радше, соціальний, а не етнічний характер.

Помітну роль у житті міста продовжували відігравати представники іудейського віросповідання. Газети фіксують неоднозначне становище останніх у місті: з одного боку заплутане законодавство щодо розселення змушувало жити євреїв у постійному страху перед виселенням, нічними нальотами та погромами, з іншого ж, на частку підприємств (переважно дрібних), що належали єврейським власникам, припадало близько третини промислового виробництва (10 тютюнових фабрик, шкіряне виробництво, млин тощо) [19].

Як свідчать дані газетної хроніки й оголошень, основними районами єврейської осілости в місті були Поділ, Плоска та Либідська частини (відносно недорогі для життя). Разом із тим, № 5 "Известий Киевской городской думы" за 22 травня 1909 р. подає офіційні відомості про те, що станом на кінець 1908 р. вже близько 10 % київських євреїв жили у старій частині міста. Поряд із найзаможнішими представниками свого етносу, тут почала оселятися нова єврейська інтелігенція – лікарі, адвокати й інженери [4].

Складнощі єврейської адаптації в місті зумовлювалися імперським законодавством, прийнятим ще в середині XIX ст. і були пов'язані з так званою смугою осілости, яка охоплювала дев'ять губерній. Розміщуючись у самому серці цієї зони, Київ юридично перебував поза межею, на яку поширювався дозвіл поселення, і лише нові юридичні норми початку XX ст. дали можливість частині єврейської етнічної групи, що мешкала тут до 1906 р., продовжити проживання.

Однак і тут не обійшлося без адміністративної дискримінації. У № 146 газети "Киевские вести" за 8 листопада 1907 р. вміщено "Сенатське роз'яснення про євреїв", де зазначалося, що 29 жовтня поточного року київський губернатор отримав наказ № 12083 від сенату про обмеження єврейської осілости, відповідно до якого при повнолітніх дітях із правом на осілість, батьки, у яких не було цього права, жити не могли [21]. Жодних винятків розпорядження не передбачало.

Газетна хроніка рясніє повідомленнями про численні рейди, які здійснювала поліція міста в пошуках євреїв без права на проживання. Такі нальоти проводили не лише серед ночі, а й удень. Людей могли забирати в поліцейське відділення прямо з ліжка, автобусної зупинки, магазину без жодних на це пояснень. Під гарячу руку органів порядку потрапляли не лише бідні, але й заможні іудеї. У № 34 "Киевских вестей" за 28 липня 1907 р. наводяться свідчення про те, що в ніч на 14 липня того ж року, за розпорядженням київського поліцеймейстера, проведено перевірку прав євреїв, які проживали в розкішних готелях Києва – "Луврі", "Марселі", "Петербурзькому" та "Метрополь", і заарештовано 38 осіб, що не користувалися правом проживання в Києві [20]. Порушниками вважали і тих міщан, які надавали притулок останнім. Так, у листопаді 1913 р., за свідченнями кореспондента газети "Киевская мысль", домовласник Яків Бернар за проживання на його заводах і в будинках безправних євреїв в адміністративному порядку був оштрафований на 300 руб. [18].

Предметом адміністративних обмежень, застосованих до євреїв Києва, було і проведення відпочинку в популярних серед міщан дачних зонах Боярки та Пушчі-Водиці. У цих місцевостях, згідно з роз'ясненням міністра внутрішніх справ, уміщеним в одному з лютневих номерів газети "Киев" за 1910 р., могли проживати: "1) купці першої гільдії, записані поза межами єврейської осілости

чи ті, які пробули київськими купцями не менше 15 років; 2) ті, що закінчили вищі навчальні заклади; 3) відставні солдати, прийняті на військову службу за рекрутським набором; 4) євреї – нижчі чини, які брали участь у російсько-японській війні й отримали нагороди [6], тобто одиниці. Спроби ж представників інших категорій єврейської етнічної групи поселитися, навіть на сезон, у приміській зоні завершувалися нічим. Цікаву позицію з цього приводу зайняла редакція газети "Киевские вести". У № 159 за 30 червня 1909 р. видання не без іронії зауважило: "із Пушчі-Водиці виселяють євреїв-музикантів, як таких, що не мають права проживати в дачній місцевості... грали бідні музиканти півсезону, і догралися... а все тому, що не ту ноту взяли при народженні... потрібно вибирати з обережністю національність" [22].

Масштабний єврейський погром осені 1905 р. не лише завдав колосальних збитків економіці міста (у різних газетах зустрічається цифра від 10 до 40 млн руб.), але й назавжди змінив традиційний уклад повсякденного життя єврейської міської спільноти: вона стає більш замкненою у своєму етнічному середовищі, на побутовому рівні послаблюються контакти із сусідами-християнами. "Справа Бейліса" тільки поглибила етнічне протиставлення євреїв іншим національним групам Києва.

Періодична преса активно відгукнулася на жакливі мародерства "євреєненависників", значний відсоток яких становили безробітні та маргінальні елементи, підбурені чорною сотнею. За допомогою газетних рядків можна не лише в деталях відтворити перебіг вищезгаданої події, але й прослідкувати ставлення різних політичних угруповань та соціальних прошарків міста до масового грабунку і свавілля, застосованого до єврейської громади Києва. Безчинства продовжувалися кілька днів, охопивши головні ринки міста, єврейські крамниці, будинки та квартири (переважно Поділ).

За свідченнями місцевих періодичних видань, поліція у зазначеному випадку лише виявила свою бездіяльність, оскільки, отримавши наказ придушити виступи політичного характеру, не наважилася розпорозуватися лише для того, щоб припинити "конфлікт суто побутового рівня" [25]. Найбільше постраждали заможні євреї, майно яких не нищилося, а грабувалося.

Часто награвовані речі обмінювали в ломбардах і на ринках. Не дивно, що традиційними для кінця 1905 р. стають газетні оголошення з проханням повернути "випадково придбані" чи перекуплені речі за винагородою [26].

Місто організувало активну допомогу постраждалим від погрому: створювали продовольчі пункти, пожертвування збирали на театральних виставах, у Київському біржовому комітеті і навіть у православних храмах, у Київському університеті виник центр підтримки студентів-євреїв [26]. Однак це не зупинило масову міграцію іудеїв із Києва. Якщо вірити звіту Київського інформаційного бюро за 1906 р., опублікованому в січні 1907 р. газетою "Киевская мысль", то за 1906 р. із Києва емігрувало понад 2 тис. єврейських сімейств, за вісім місяців (із травня по грудень) зареєстровано 700 записів, близько 2 тис. осіб-емігрантів, що зверталися, головним чином, за матеріальною підтримкою [16]. Ті ж євреї, які залишилися в Києві, помітно згуртувалися і політизувалися (частина з них мала виборче право). На погрози "Киевлянина" і його "рекомендації" представникам іудейського віросповідання бойкотувати вибори в Державну Думу, кореспонденти проєврейської газети "Киевская мысль" дали гідну відповідь: "ліквідувати євреїв з поля виборчої компанії та прилякати погромами – для чорносотенців приємно... але і в цьому і в іншому випадку толку мало, євреї вибирати будуть, так як і зобов'язує їх громадський обов'язок" [14]. Як підтверджує міська преса, явка євреїв на вибори в Думу у 1907 р. була настільки високою, що на окремих дільницях, особливо на Плоскій (де з'явилася на вибор-

чу дільницю 1,505 християн і 1,182 євреїв), праві вдавалися до відкритих фальсифікацій та штучно створювали напругу гаслами "Бий жидів!" [17].

На побутовому рівні київські газети фіксують різне ставлення міщан до євреїв – від украї ворожого (конфлікти на ринках, які часто доходили навіть до бійки, відмови в оренді житла тощо) до активної співпраці (особливо на рівні благодійних організацій та товариств). Однак, незважаючи на політичну та соціально-економічну ситуацію в місті, євреї зазвичай завжди сприймалися як "інший", отримавши на рівні загального спілкування образливе тавро "жид". Найбільш плідною для єврейської громади міста у той час була благодійна діяльність – чи не єдина галузь, у роботі якій місцева адміністрація не те, що не заважала, а навіть сприяла.

Отже, проаналізувавши змістову наповненість і жанрову палітру київських газет 1905–1914 рр., можемо без сумніву констатувати важливу роль останніх у вивченні етноправового аспекту повсякденного життя передвоєнного Києва. Інтерв'ю, дискусії, замітки, хроніка, рекламні оголошення, розміщені на сторінках міської періодичної преси різного ідейного та політичного спрямування, не лише свідчать про те, що відбувалося, а й несуть інформацію про ті рішення та замисли, які так і залишилися в проєкті. Київські газети не просто відображають ті чи інші справи, у них самих робилося багато справ. Спрямовуючись на широку читачку аудиторію та відбиваючи міське повсякдення майже погодинно, газетна періодика Києва не лише показує національну політику адміністрації міста, а й на широкому побутовому рівні відображає всю неоднорідність взаємодії між різними етнічними групами у правових відносинах, професійній та економічній сферах, культурі, добровільних організаціях. Разом із тим, публікації періодичної преси викликають на шляху дослідника багато складнощів та незручностей, зумовлених певною суб'єктивністю змісту, проблемами правильної вибірки та своїм ідеологічним підґрунтям.

Список використаних джерел

1. Басенко І. Характеристика щоденної суспільно-політичної преси Києва за матеріалами цензурних звітів (1907–1914 рр.) / І. Басенко // Наукові записки НаУКМА: Національний університет "Києво-Могилянська академія". Історичні науки. – К., 2013. – Т. 143. – С. 15–20.
2. Громадська думка. – 1906. – № 132. – 10 лютого.
3. Громадська думка. – 1906. – № 146. – 27 лютого.
4. Известия Киевской городской думы. – 1909. – № 5. – 22 мая.
5. Киев. – 1910. – № 3. – 23 февраля.
6. Киев. – 1910. – № 2. – 20 февраля.
7. Киев. Перепись 1897 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zelopundr.livejournal.com/1485.html>. – Название с экрана. – Дата обращения: 24.02.2017.
8. Киевлянин. – 1907. – № 138. – 20 мая.
9. Киевлянин. – 1907. – № 168. – 20 июля.
10. Киевлянин. – 1908. – № 134. – 15 мая.
11. Киевлянин. – 1908. – № 205. – 28 июля.
12. Киевлянин. – 1910. – № 164. – 16 июня.
13. Киевлянин. – 1913. – № 277. – 8 октября.

14. Киевская мысль. – 1906. – № 2. – 31 декабря.
15. Киевская мысль. – 1907. – № 3. – 19 января.
16. Киевская мысль. – 1907. – № 10. – 26 января.
17. Киевская мысль. – 1907. – № 13. – 30 января.
18. Киевская мысль. – 1913. – № 303. – 2 ноября.
19. Киевские вести. – 1907. – № 6. – 30 июня.
20. Киевские вести. – 1907. – № 34. – 28 июля.
21. Киевские вести. – 1907. – № 146. – 8 октября.
22. Киевские вести. – 1909. – № 159. – 30 июня.
23. Киевские отклики. – 1906. – № 2. – 2 января.
24. Киевское слово. – 1905. – № 6140. – 5 февраля.
25. Киевское слово. – 1905. – № 6396. – 31 октября.
26. Киевское слово. – 1905. – № 6398. – 2 ноября.
27. Киевское слово. – 1905. – № 6403. – 7 ноября.
28. Маяк. – 1912. – № 5. – 31 января.
29. Маяк. – 1913. – № 26. – 11 июля.
30. Періодичні видання Києва (1835–1917 рр.): покажчик / А. Волобуєва, Н. Сидоренко, О. Сидоренко, О. Школьна. – К.: Темпора, 2011. – Т. 2–4.
31. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). – Нью-Йорк: УВАН, 1955. – 504 с.
32. Щербак Н. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття) / Н. Щербак. – К.: ПЦ "Ризографіка", 2005. – 616 с.

References

1. BASENKO, I. (2013) Kharakterystyka shchodennoi suspilno-politychnoi presy Kyieva za materialamy tsenzurnykh zvitiv (1907-1914 rr.). In: *Naukovi zapysky NaUKMA: Nacionalnyi universytet "Kyievo-Mohylianska akademii"*. Istorychni nauky. Kyiv. 143, pp. 15–20.
2. Hromadska dumka (1906). 132, 10 iunya.
3. Hromadska dumka (1906). 146, 27 iunya.
4. Izvestiya Kiyevskoy gorodskoy dумы (1909). 5, 22 maya.
5. Kiev (1910). 3, 23 fevralya.
6. Kiev (1910). 2, 20 fevralya.
7. Kiev. Perepis' 1897 [Online]. Available from: <http://zelopundr.livejournal.com/1485.html>. [Accessed: 24 February 2017].
8. Kievlyanin (1907). 138, 20 maia.
9. Kievlyanin (1907). 168, 20 iulya.
10. Kievlyanin (1908). 134, 15 maya.
11. Kievlyanin (1908). 205, 28 iulya.
12. Kievlyanin (1910). 164, 16 iunya.
13. Kievlyanin (1913). 277, 8 oktyabrya.
14. Kievskaya mysl' (1906). 2, 31 dekabrya.
15. Kievskaya mysl' (1907). 3, 19 yanvarya.
16. Kievskaya mysl' (1907). 10, 26 yanvarya.
17. Kievskaya mysl' (1907). 13, 30 yanvarya.
18. Kievskaya mysl' (1913). 303, 2 noyabrya.
19. Kievskiy vesti (1907). 6, 30 iunya.
20. Kievskiy vesti (1907). 34, 28 iulya.
21. Kievskiy vesti (1907). 146, 8 oktyabrya.
22. Kievskiy vesti (1909). 159, 30 iunya.
23. Kievskiy otkliki (1906). 2, 2 yanvarya.
24. Kievskoye slovo (1905). 6140, 5 fevralya.
25. Kievskoye slovo (1905). 6396, 31 oktyabrya.
26. Kievskoye slovo (1905). 6398, 2 noyabrya.
27. Kievskoye slovo (1905). 6403, 7 noyabrya.
28. Mayak (1912). 5, 31 yanvarya.
29. Mayak (1913). 26, 11 iulya.
30. VOLOBUYEVA A. (ed.) (2011) Periodychni vydannia Kyieva (1835–1917 rr.): pokazhchyk. 2–4. Kyiv: Tempora.
31. CHYKALENKO YE. (1955) Spohady (1861–1907). Niu-York: UVAN.
32. SHCHERBAK N. (2005) Natsionalne pytannya v politytsi tsaryzmu u Pravoberezhnij Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX stolittia). Kyiv: PTS "Ryzohrafika".

Надійшла до редколегії 27.03.17

O. Levchuk, Ph.D. student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ETHNO-LEGAL FEATURES OF KYIV EVERYDAY LIFE DURING 1905–1914 (ACCORDING TO THE MATERIALS OF THE LOCAL NEWSPAPERS)

The informational value of Kyiv newspapers of 1905–1914 for the studying of the legal status of burghers of different nationalities have been analysed. The influence of the newspapers ideological direction and publishers' world outlook reference points on semantic filling of publications are outlined. The importance of the press, as the historical source for reconstruction of the political and public activity of the most numerous ethnic groups, illumination of the difficulties of social adaptation in the conditions of the international opposition and cooperation at the household and administrative levels is shown through the example of separate publications.

An attempt has been made to reproduce the difficulties faced by the researcher during the work with newspaper information caused by some certain content subjectivity, problems of the correct selection and ideological background. It is proved that Kyiv newspapers, being the mirror not only of the city administration's national policy, but also the reflection of the main political life tendencies of various ethnic groups, their ideological reference points, life priorities, ethical standards and interpersonal relations, should take a leading place in studying the ethno-legal features of the city society life.

Keywords: ethnic group, legal status, daily occurrence, Kiev newspapers, historical source, publication.